

УДК 821.161.2.09

ІРИНА ХОЦЯНІВСЬКА,
*кандидат філологічних наук, доцент
(м. Вінниця)*

«Нечитальник» Леся Мартовича в оцінці Івана Франка

У статті простежується історія виходу у світ збірки «Нечитальник» Леся Мартовича.

Увага зосереджується на першому оповіданні однойменної назви та оцінці його І. Франком як твору, в якому відсутнє почуття міри і наявні зайві епізоди та зловживання діалектом.

Як відомо, Лесь Мартович захоплювався творами І. Франка, як письменник зростав під його впливом. Авторка намагається відшукати причини категоричної відмови Л. Мартовичу друкувати його перший твір і взагалі писати.

Ключ до розгадки цього секрету дає сам І. Франко у «Відповіді критикові Перебенді», яка хоч і не має безпосереднього зв'язку з Мартовичем та його оповіданнями, дає уявлення про критичний метод літературознавця та спосіб оцінки творів сучасників.

Ключові слова: *оповідання, рецензія, збірка, гумор, сміх.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... «Нечитальник» – так назвав Мартович свою збірку оповідань, що вийшла у Львові 1900 року в «Українсько-руській видавничій спілці». Директор цього видавництва В. Будзиновський залишив спогади, в яких довідуємося, як, за яких обставин і факторах творилася вона. Сколесивши всю Галичину, Мартович опинився в містечку Городок, в канцелярії доктора Лонгина Озаркевича. Сіре, бідне канцелярське життя пригнічувало письменника. Раз у тиждень він робив для себе свято душі, викроюючи з свого вічно дефіцитного бюджету незначну суму для поїздки у Львів на зустріч з товаришами. «Одної неділі пополудні (1900), – згадував В. Будзиновський, – коли Мартович ... став прощатися, бо вже прийшла пора від'їздити, я кажу йому:

– Лесю, лишися, бо ввечері зійдеться велике й веселе товариство. Мартович хитнув раменами і каже:

– Маю лиш стільки, що на білет до Городка.

– Зробім інтерес. Тобі на вечір у Львові вистачить оден гульден (1/4 долара)?

– Якби я мав ринцого, то питав би що Львів коштує.

– Пиши оповідання, пиши все, що нам оповідаєш. Щоб ти не перепрацьовував, напиши щотижня одне оповіданнячко і дай мені. Як тих оповідань назбирається том, то «Видавнича спілка» видасть книжкою (...) На рахунок гонорару я тобі буду давати зачет (аванс – І.Х.) із своєї кишені – за кожне оповідання одного гульдена. Решту Спілка виплатить тобі після опублікування книжки.

Коли ми зійшлися на вечерю до ресторану, увійшов наш Лесь. Ступаючи повагом з головою, гордо задертою догори, приступив до мене, з кишені витягнув папір і, подаючи мені, сказав:

– Знай, що маєш діло з письменником гоноровим. Уже нині даю тобі одне оповідання. Друге дістанеш на другу неділю перед полуднем» [1, с. 117].

Однак ці спогади не можна сприймати як беззаперечний факт з багатьох причин. Ф. Погребенник переконливо довів їх суб'єктивність («в них відчувається прагнення автора показати себе єдиним відкривачем таланту Мартовича»). Крім того Ф. Погребенник довів суб'єктивність надто високої, як для учнівського твору, оцінки М. Павлика. «Безперечно, – зазначає учений, – М. Павлик явно високо підніс оповідання гімназиста Мартовича, поставивши його на рівні Гоголя! Йому була особливо близька тема цього твору (Павлик саме тоді досліджував зародження культурно-освітнього руху на Прикарпатті, боровся з нечитальництвом), він добре знав терен, на якому розгортаються змальовані в оповіданні події, його задовольняла саме така – протокольна точність розповіді головного персонажа... До того ж в ньому є прихильна згадка про Павлика як редактора газети «Батьківщина», що саме тоді вів боротьбу з народовцями, які обмежували його права, рецензували підготовлені ним до друку матеріали, поки, врешті, не позбулися його з редакції» [6, с. 59-60].

Формулювання цілей статті... Мета нашої статті – з'ясувати роль І. Франка у становленні Леся Мартовича-письменника, зокрема в історії з виданням «Нечитальника».

Виклад основного матеріалу... У цьому зв'язку не лише буде згадати історію підготовки видання самого часопису «Товариш», співробітники якого слухали оповідання Леся Мартовича. У рукописних замітках Осипа Маковея від 21 березня 1888 року І. Франка названо головою однієї частини галицької молоді, що захоплюється поетичною творчістю. Тут він писав, що львівська молодь задумала видавати з нового року літературно-науковий журнал, де друкувалися б праці самої молоді. Метою цього видання була популяризація прогресивних ідей, інформація про нову літературу та публікація оригінальних оповідань, віршів тощо. З цим планом молодь

познайомила І. Франка, який порадив надати проектуваному журналу більш загальний, серйозніший характер для ширших кіл суспільства. Перший номер «Товарища» вийшов 10 липня 1888 року.

Якщо зважити, що М. Павлик читав «Нечитальника» на початку червня, за місяць до випуску журналу, то стає очевидною причина відхилення І. Франком оповідання Мартовича. На той час він не тільки відібрав й упорядкував матеріали першого номера, а журнал вже «почав набиратися», – як видно з листа І. Франка до дружини на початку червня 1888 року [8, с. 164].

Критерії відбору були вельми високі, що підтверджує і стаття «Від редакції», в якій викладається мета і програма журналу: «Віддавна вже чувається в нас брак часопису, котрий би, стоячи на щиро національному ґрунті, рівночасно старався заповнювати рамки національні змістом сучасної європейської освіти і науки і з того становища зумів би також критично відноситися до всього, що появляється у нас на полі духовного і літературного розвою... Своїм письмом (журналом – І. Х.) ми бажали би зробити хоч невеличкий крок на тій, по нашій думці, єдино позиточній дорозі. Не сходячи ні на хвилю з ґрунту народного русько-українського, ми бажаємо по змозі прикладати до пізнання того ґрунту сучасні європейські наукові методи і літературні, а заразом прояснювати дальшу нашу роботу показом на ті дороги, якими йде тепер наука і література в других, освічених краях Європи. Особливо краї і народи, сумежні нашим, а головно, слов'янські, будуть зараз в другім ряді після нашого власного займати нашу увагу» [2, с. 1–2].

Оповідання Мартовича явно не відповідало цим вимогам, принаймні в першому числі нового часопису. Можливо, І. Франко відклав його на пізніше.

«Нечитальник», що став притчею во язицех завдяки спогадам того ж В. Будзиновського, був присвячений М. Павликові, причетному не тільки до «народження» Мартовича-письменника, а й до дальшого його професійного зросту. Згадаймо сповнені тривоги і сподівань листи до М. Драгоманова, із застереженнями, поясненнями, тлумаченнями: «Цими днями вислано буде для Вашої оцінки невеличке оповідання, котре в ред. комітеті викликало велике невдоміння, – читаємо в листі від 17 липня 1888 року М. Драгоманову. – По-моєму, це штука прекрасна, просто Гоголівська, і авторові – ученикові 6 гімн. кл. – можна би віщувати з того велику будучність. Оповідання загально подобалося і в комітеті, і навіть далі, та Франко вперся... Тепер же й він, і особливо я цікавий, як воно Вам подобається? Завважайте тільки, що воно видається як слід аж тоді, як його гарно читати на голос

(говорить усе п'яний чоловік), а Ви на це майстер. Мені, скажу Вам, дуже досадно, що через Франка воно не пішло в 1 ч., як заслуговувало. Додам ще, що я написав був до оповідання пояснення і назвав його «Не-читальню». Воно з того теперішнього народного руху, в читальнях, про котрий у мене чималий матеріал, і з того, а також з особистого знакомства з сторонами Коломийськими я можу Вас упевнити, що по змісту й мові оповідання – майже фотографія» [5, с. 230].

Якщо І. Франко справді так різко відгукувався про перше оповідання Мартовича, то як пояснити, що молодий автор, неначе наперекір йому, «найслабшим» оповіданням назвав усю збірку. Що це? Виклик (вже вдруге після убивчої оцінки Франка) – найавторитетнішому критикові, лідеру радикально-національного руху, активним учасником якого був сам Мартович? Навряд. Мартович завжди ставився до І. Франка з пієтетом.

У літературознавчих працях уже немало написано на «захист» І. Франка, не менше – звинувачення в усіх літературно-видавничих бідах Мартовича, про що говорилося вище. Та все це безпредметні і безпідставні розмови, що не мають під собою ніякого ґрунту. В одній із опублікованих рецензій І. Франко згадує «Нечитальника» як дебютний твір Мартовича, не даючи йому ні позитивної, ні негативної оцінки. Виникає питання: чому після прослуханого «Нечитальника», схваленого М. Павликом і В. Будзиновським, І. Франко категорично відмовив Мартовичу в письменницькому хисті (в колуарах), а в публічному виступі кардинально змінив свою думку, визнавши непересічний талант Мартовича та оригінальну, «позбавлену шаблону» манеру письма? Ключ до розгадки цього секрету дає сам І. Франко у «Відповіді критикові «Перебенді», опублікованій в квітневому випуску «Правди» за 1889 рік (рік видання «Нечитальника»).

Безпосереднього зв'язку з Мартовичем та його оповіданнями ця стаття не має. Вона адресована О. Кониському, який, рецензуючи роботу І. Франка про «Перебендю» Т. Шевченка, опубліковану в першому номері «Літературно-наукової бібліотеки» (1889), звинуватив І. Франка у відсутності об'єктивізму й виразній тенденційності. Йому не сподобався також метод і система дослідження І. Франка.

Відповідь І. Франка цікава з того погляду, що тут знаходимо його чітке уявлення про науковий метод досліджень літературних творів: «Пристаюючи до оцінки твору літературного, я беру його поперед усього як факт духовної історії даної суспільності, а відтак як факт індивідуальної історії даного письменника, тобто стараюся приложити до нього метод історичний і психологічний. Вислідивши таким способом

генезис, вагу й ідею даного твору, стараюсь поглянути на ті здобутки з становища наших сучасних змагань і потреб духовних та культурних, запитую себе, що там знаходимо цінного, повчаючого і корисного для нас, тобто попросту, чи і наскільки даний автор і даний твір стоїть того, щоб ми його читали, ним займалися, над ним думали і про нього писали. Таким методом я розбирав «Перебендю». Жодний пункт методу дослідження І. Франка не еднається з оцінкою, інтерпретованою у спогадах В. Будзиновським. Маємо справу з черговим міфом про І. Франка-критика молодих талантів («Людина» О. Кобилянської, поезії в прозі В. Стефаника, Марка Черемшини тощо).

Можна припустити, що І. Франко, як вимогливий критик, міг висловити немало заслужених претензій до початківця. Про характер таких зауважень можна тільки здогадуватися, про що, крім іншого, свідчить стаття «Українська література за 1899 рік», де він, ознайомившись тільки з трьома оповіданнями («Нечитальник» (1889), «Лумера» (1891), «Іван Рило» (1895), відзначив відсутність у Мартовича відчуття міри і наявність зайвих епізодів, до того зображених «з такою надмірністю, що утворюють карикатури».

Зловживання діалектом, надмірність зайвих епізодів і деяка карикатурність зображення можуть стосуватися і «Нечитальника» – воістину учнівського твору, написаного в стилі оповідань про бабу Параску і бабу Палажку І. Нечуя-Левицького, і оповідання «Лумера».

Оповідання «Нечитальник» написане у формі монологу п'яного, карикатурно темного селянина, який п'ятає про все, що спаде на зачумлену горілкою голову: про цісаря, про стосунки Росії з Австрією, про податок, про читальні, про побут тощо. Мова його незв'язна, перенасичена словами-паразитами настільки, що для схоплення думки потрібна неабияка робота мозку. Наприклад: «Ба знов, каже, вважаєте (боле, що-м не забув!), того, каже, тоту газету якийсь спекулянт укладає, що ні до церкви не зайде, ані, хоть би, прем, до коршми. Все міркує, якби-не-якби землю забрати тим, ніби другим газетникам. Але, вважаєте, якось занадто зажерся, та й ему відобрали» [4, с. 3].

У «Літературних письмах» (1876) І. Франко виступав проти того, щоб селянина зображували, як «якусь напівідіотичну фігуру, котрій десь-десь, вряди-годи вирветься якесь наївно-дотепне слово. Гуморист – то критик, його найвища прикмета – то широкий і ясний світогляд» [9, с. 318].

Вважаючи правдивий, розумний, природний гумор за ознаку справжнього таланту, І. Франко засуджував пустий, безпредметний сміх, який розважає «хіба може недостатчею всякої мислі, всякої розумної підоснови» [10, с. 350].

Звертаючись до нової дійсності, Мартович опинився віч-на-віч з труднощами, з якими звичайно й стикається кожний новатор. Матеріал, що перебував під руками, був такою мірою різномірний і так мало піддавався навіть поверховому опрацюванню, що проникнути в його сокровенну сутність письменникові-початківцю було майже неможливо. Тим-то з оцінкою І. Франка «Нечитальника» як учнівського твору можна погодитися.

Розповідь від імені героя обмежувала автора, бо він з цієї причини не міг вдатися до ремарок, сказати щось від себе. Водночас саме ця перешкода і викликала якийсь особливий інтерес сатирика. Навіть інтуїтивно з'являлося бажання подолати це обмеження. Як наслідок, перший твір Мартовича відзначався «актуальністю проблематики, політичною забарвленістю і громадянською сміливістю в її художньому розв'язанні, спостережливістю в охопленні реальних подробиць» [11, с. 15].

Впадає в око надмірне захоплення письменника безжурним сміхом над темним, затурканим селянином. Цей сміх помітно затушкує навіть ті незначні проблеми тяжкої дійсності селянського життя, які прохоплюються в безладній балаканині п'яного. Коли ж, крім цього, зважити ще й на відсутність соціальної характеристики героя, майже натуралістичне копіювання його мовлення, то не важко зрозуміти, чому І. Франко не пропустив до редактованого ним журналу «Товариш» твору, який не відповідав його поглядам на сутність гумористики.

Та попри деякі похибки, характерні для початківців, «Нечитальник» мав усі ознаки самобутнього таланту, який зумів відкрити М. Павлик. Мартович порушив широке коло соціальних, національних і політичних проблем, що стали його суттю, змістом і метою всього життя: «нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів і публіцистично пояснювати ті інтереси та боронити їх» [5, с. 230].

Уже в «Нечитальнику» Мартович піднісся до викриття основ австроцарського ладу. При зображенні найскладніших суспільних явищ Мартович вмів не підкреслювати авторської позиції, робити зображення сатиричним, не втручатися у розповідь, розкривати внутрішній, притаманний йому комізм якимось безсторонньо.

Висновки... Мартович, безперечно, мав і ясний світогляд, і непересічний талант сатирика, та йому явно бракувало на той час широти погляду на світ і вміння художньо узагальнювати суспільні явища. Його «Нечитальник» – це копія, як тонко підмітив М. Павлик, нового селянина, нової епохи, зроблена в кращих зразках української традиції М. Гоголя. Проте суто зовнішні традиційні прийоми Мартович

не переносив механічно у свою творчість, а органічно поєднував із засобами і прийомами, властивими українській народній творчості, виробив нову якість, новий синтез – своєрідну мартовичіську форму. Але й досконалість, витонченість форми не була для нього самоціллю. Навіть у ранніх його творах не знайдемо беззмистовного, безпредметного зубоскальства. Кожна його сатира охоплює якусь важливу громадську подію, певне суспільне явище.

Список використаних джерел і літератури:

1. Будзинівський В. Некар'єрович: Із споминів про Леся Мартовича / В. Будзинівський // Нові шляхи. – 1914. – Т. 1. – С. 117.
2. Від редакції // Товариш. Письмо літературно-наукове. – Львів, 1888. – Ч. 1. – С. 1-2.
3. Гнідан О. Сатирична майстерність письменника / О. Гнідан // Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття. – Київ, 1991. – С. 385.
4. Мартович Л. Нечитальник / Мартович Л. Твори: В 3 т. – Київ, 1943. – Т. 1. – С. 3.
5. Павлик М. Лист до М. Драгоманова. Львів, 17 липня 1888 р. / М. Павлик // Переписка М. Драгоманова з М.Павликом. – Чернівці, 1913. – Т. 5. – С. 230.
6. Погребенник Ф. Лесь Мартович: Життя і творчість / Ф. Погребенник. – Київ, 1971.
7. Франко І. Відповідь критикові Перебенді. / І. Франко // Правда. – Львів, 1889. – Випуск VII. - квітень. – С. 74.
8. Франко І. Лист до О.Ф. Франко. Червень 1888 р. / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 49. – С. 164.
9. Франко І. Літературні письма. Письмо 1 / І. Франко // Друг. – 1876. – Ч. 20. – С. 318.
10. Франко І. Літературні письма. Письмо IV / І. Франко // Друг. – 1876. – Ч. 20. – С. 350.
11. Франко І. Українська література за 1899 рік / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1982. – Т. 33. – С. 15.

References:

1. Budzynovskiy V. Nekaryerovych: Iz spomyniv pro Lesya Martovycha / V. Budzynovskiy // Novi shliakhy. – 1914. – T. 1. – S. 117.
2. Vid redaktsiyi // Tovarysh. Pysmo literaturno-naukove. – Lviv, 1888. – Ch. 1. – S. 1-2.

3. Hnidan O. Satyrychna maysternist pysmennyka / O. Hnidan // Istoriiia ukrayinskoi literatury kintsia XIX – pochatku XX stolittia. – Kyiv, 1991. – S. 385.

4. Martovych L. Nechytalnyk / Martovych L. Tvory: V 3 t. – Kyiv, 1943. – T. 1. – S. 3.

5. Pavlyk M. Lyst do M. Drahomanova. Lviv, 17 lypnia 1888 r. / M. Pavlyk // Perepyska M. Drahomanova z M. Pavlykom. – Chernivtsi, 1913. – T. 5. – S. 230.

6. Pohrebennyk F. Les Martovych: Zhyttia i tvorchist / F. Pohrebennyk. – Kyiv, 1971.

7. Franko I. Vidpovid krytykovi Perebendi. / I. Franko // Pravda. – Lviv, 1889. – Vypusk VII. - kviten. – S. 74.

8. Franko I. Lyst do O.F. Franko. Cherven 1888 r. / I. Franko // Zibrannia tvoriv: U 50 t. – Kyiv, 1986. – T. 49. – S. 164.

9. Franko I. Literaturni pysma. Pysmo 1 / I. Franko // Druh. – 1876. – Ch. 20. – S. 318.

10. Franko I. Literaturni pysma. Pysmo IV / I. Franko // Druh. – 1876. – Ch. 20. – S. 350.

11. Franko I. Ukrainska literatura za 1899 rik / I. Franko // Zibrannia tvoriv: U 50 t. – Kyiv, 1982. – T. 33. – S. 15.

Summary

Iryna Khotsianivska

«Nechytalnyk» of Les Martovych in Ivan Franko's Appraisal

The history of publication of the collected volume «Nechytalnyk» by Les Martovych has been traced in the article.

The attention is paid to the first story with the same name and its appraisal by I. Franko as a literary work, in which there is no sense of proportion, and which contains superfluous episodes and dialect abuse.

As we know, Les Martovych was fond of I. Franko's literary works, as a writer he grew under his influence. The author of the article tries to find the reasons of the flat refusal to L. Martovych to publish his first work and to write in general.

The key to the solution of this secret gives us I. Franko in his «Answer to the Literary Critic Perebendia», which though is not directly connected with Martovych and his stories, explains us critical method of literary critic and the way of appraisal of the works of his contemporaries.

Key words: *story, review, collected volume, humour, laughter.*

Дата надходження статті: «08» листопада 2016 р.

Дата прийняття до друку: «17» листопада 2016 р.